

selâ selâm verildiğinde ona icâbet edilmesini emreden âyetin (en-Nisâ 4/86) zâhirine dayanarak namaz kılan kimsenin verilen selâma namazını bozmaksızın sesli olarak icâbet etmesi gerektiğini savunmuştur (Kurtubî, V, 299; diğer örnekler için bk. Abdullah Ebû's-Suûd Bedr, s. 87-91). Katâde'den gelen neshe dair rivayetlerin onun neshi "izâle, unutturma, daha iyisiyle değiştirme, bir yerden başka bir yere nakletme ve birini ortadan kaldırıp yerine bir başkasını koyma" anlamlarında kullandığı anlaşılmaktadır (a.g.e., s. 91-103). İsrâ sûresindeki ebeveyni iyi davranmayla ilgili âyetin (17/23-24) dua ve istiğfar bölümünün, Hz. Peygamber'in ve müminlerin en yakınları bile olsa müşrikler için istiğfarda bulunamayacaklarını bildiren âyetle (et-Tevbe 9/113) neshedildiğini söylemesi (en-Nâsih ve'l-mensûh, s. 47) onun nesh hakkındaki anlayışının örneklerinden biridir. Nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerden de yararlanan Katâde bu maksatla bazı zayıf rivayetleri de nakletmiş, bazı ahlâkî âyetlerin tefsirinde Hasan-ı Basrî'nin yolundan giderek öğütler vermiş, aklî yorumlara fazla iltifat etmemiştir. Kur'an kıraatine dair kendine has tercihleri bulunan Katâde, meselâ Mâide sûresindeki abdestle ilgili âyette (5/6) geçen ve cumhurun nasb ile okuduğu kelimeyi kesre ile "ve ercülüküm" şeklinde okumuştur (örnekler için bk. Abdullah Ebû's-Suûd Bedr, s. 81-87).

Eserleri. 1. *Kitâbü't-Tefsîr*. İbnü'n-Nedîm'in biri Saîd b. Beşîr, diğeri Muhammed b. Sevr – Ma'mer b. Râşid tarihiyle olmak üzere iki rivayetinden söz ettiği ve Fuat Sezgin'in Hatîb el-Bağdâdî tarafından kullanıldığını belirttiği eserin günümüze ulaşmış olmadığı bilinmemektedir. 2. *en-Nâsih ve'l-mensûh fî kitâbillâh* (nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, bk. bibl.). 3. *'Avâşîrü'l-Kur'ân* (İbn Sa'd, VII, 273). 4. *Kitâbü'l-Menâsik* (Dârü'l-kütübîz-Zâhiriyye, Mecâmî', nr. 41/12).

Abdullah Ebû's-Suûd Bedr, Câmîatü'l-Kâhire külliyyetü't-terbiye'de yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *Tefsîru Katâde: Dirâse li'l-müfessir ve menheci tefsîrih* adlı çalışmasını yayımlamış (Kahire 1399/1979), Fahri Gökcan, *Katâde b. Diâme ve Tefsiri* adıyla doçentlik tezi hazırlamıştır (1977, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi). Ömer Yûsuf Kemal de Medine'de el-Câmîatü'l-İslâmiyye'de *Katâde b. Diâme es-Sedûsî ve tefsîruhu* (I-III, 1401/1981) isimli bir yüksek lisans tezi yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Katâde b. Diâme, *en-Nâsih ve'l-mensûh fî kitâbillâh* (Erba'atü kütüb fi'n-nâsih ve'l-mensûh içinde, nşr. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin), Bağdad 1406/1985, s. 47; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 225; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 229-231, 273; Ahmed b. Hanbel, *el-'İlel* (Vasiyyullah), I, 173, 174, 488; II, 304, 540; III, 233, 242, 244; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Bulak), XVII, 10; XX, 158; XXII, 102; XXIX, 145; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VII, 133; İbn Hibbân, *eş-Şikât*, V, 321-323; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 36; Hâkim en-Nisâbüri, *Ma'rifetü 'ulûmü'l-hadîs* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Kahire 1937, s. 111; Şirâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, s. 94-95; Sem'ânî, *el-Ensâb*, VII, 57-58; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdebâ*, XVII, 9-10; Kurtubî, *el-Câmi'* (nşr. M. İbrâhîm M. Hîfnâvî – Mahmûd Hâmid Osman), Kahire 1416/1996, V, 299; XI, 294; XIX, 62-63; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIII, 498-517; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, V, 269-283; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 28, 158; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 25-26; İbn Hacer, *Ta'rifü ehli'l-takdis bi-merâtibi'l-meşûfîn bi't-tedlîs* (nşr. Ahmed b. Ali Seyr el-Mübârekî), Riyad 1413/1993, s. 146-147; Sü-yûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdullâtîf), Kahire 1379/1959, I, 221; Dâvûdî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, II, 43-44; *Keşfü'z-zunûn*, I, 430, 456; Sezgin, *GAS*, I, 31-32; Abdullah Ebû's-Suûd Bedr, *Tefsîru Katâde: Dirâse li'l-müfessir ve menheci tefsîrih*, Kahire 1399/1979, s. 9, 38, 48-54, 57-67, 74, 75, 81-104; Muhammed Ra'fet Saîd, *Ma'mer b. Râşid eş-Şan'ânî*, Riyad 1403/1983, s. 44-45; Ch. Pellat, "Katâde b. Diâme", *El²* (Ing.), IV, 748.

ABDÜLHAMİT BİRİŞİK

KATÂDE b. İDRİS

(قَتَادَةُ بْنُ إِدْرِيسَ)

Ebû Zeyyî Katâde b. İdrîs
b. Mutâin el-Mekkî el-Hasenî
(ö. 618/1221 [?])

Mekke şeriflerinin ceddî
ve ilk Mekke şerifi.

Yenbu' vadisindeki Alkame'de doğdu. Hz. Hasan'ın soyundandır. Yetişip Yenbu'daki kabilelere otoritesini kabul ettirdikten sonra hâkimiyet alanını genişletmeye çalıştı. Önce kendisini destekleyen kabilelerle Mekke üzerine yürüdü ve şehri ele geçirip Hâşimîler'in Hevâşim (Benî Hâşim, Benî Füleyle) adı verilen kolunun 455 (1063) yılından beri devam eden hâkimiyetine son verdi. Katâde'nin Mekke'yi ele geçirdiği tarih konusunda farklı bilgiler mevcut olup genellikle kabul edilen 27 Receb 596'dır (13 Mayıs 1200). Katâde daha sonra Medine üzerine yürüdü (601/1204). Ancak Hüseyin b. Ali kolundan gelen Medine Emîri Sâlim b. Kâsim, Katâde yolda iken yaptığı saldırıyla onu geri dönmek zorunda bıraktı. Arkasından da Mekke'yi kuşattı; fakat bir netice alamadı.

Abbâsîler ve Eyyûbîler Hicaz'da nüfuz mücadelesi yaparken Katâde, onları tanımlamakla beraber esasen Arabistan yarımadasında bağımsız bir devlet kurmaya çalışıyordu. Bu amaçla elindeki politik imkânları kullandı. Mekke ve çevresinin stratejik öneminden dolayı Mekke surlarını tamir ettirdi, Yenbu'a kale yaptırdı, Tâif'i ele geçirip Sakifîli kabileleri itaat altına aldı ve askerî gücünü arttırdı.

Katâde b. İdrîs 609 (1213) yılında, kendisine çok benzeyen kuzeninin Abbâsî halifesinin müttefiki Alamut hâkimi Celâled-din'in annesiyle birlikte hacca gelen İsmâîlîler tarafından öldürülmesi üzerine aslında suikastın şahsına yapılmak istendiğini iddia ederek bu olaydan Halife Nâsır-Lidînillâh'ı sorumlu tuttu ve Irak'tan gelen hac kervanlarını yağmalattı. Bir süre sonra halife onu Bağdat'a davet etti. Bu ziyaretin gerçekleşip gerçekleşmediği belli olmamakla birlikte halifenin Katâde'yi kazanmak için ona hediyeler, hil'atlar yolladığı bilinmektedir. Bu durum aynı zamanda Katâde'nin taşıdığı önemi ve etkisini göstermektedir. 617 (1220) yılında Katâde yine Medine'yi ele geçirmeyi denediye de hastalanması sebebiyle Mekke'ye geri dönmek zorunda kaldı. Bu sırada veliâtlık meselesi yüzünden amcasını öldüren oğlu Hasan'la arasında çıkan tartışma sonunda doksan yaşının üzerinde iken oğlu tarafından öldürüldü (617/1220 veya 618/1221).

Otoritesi Yemen sınırlarından Medine'ye ve Necid'in batı taraflarından Yenbu' sahillerine kadar uzanan Katâde'nin hâkim olduğu yerlerde hutbeler kendi adından önce Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînillâh'ın adına okunmakla beraber halifenin fiilî otoritesi söz konusu değildi. Kaynakların güçlü, heybetli ve cesaretli bir kişi olduğunu belirttiği Katâde muhtemelen Şîî idi ve şairliğiyle de tanınıyordu. Christian Snouck-Hurgronje onun şiirleriyle ilgili bir çalışma yapmıştır (*Verspreide Geschriften*, Bonn - Leipzig 1923-1927, III, 355 vd.). Mekke Suûdîler'in eline geçinceye kadar (1924) onun ahfadı tarafından yönetildi.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 401 vd.; Ebû Şâme, *eş-Zeyl 'ale'r-Ravzateyn*, s. 123; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, İstanbul 1286/1869-70, III, 137; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XXII, 160; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 611-620*, s. 323-324; İbn İnebe, *'Umdetü'l-tâlib*, Beyrut, ts. (Dâru mektebeti'l-hayât), s. 166-167; Fâsî, *el-'İkdü's-semîn*, VII, 39-61; a.mlf., *Şifâ'u'l-garâm* (nşr. Abdüsselâm Tedmürî), Beyrut 1985, I, 26; II, 325, 370 vd.; Makrîzî, *Sülûk* (Ziyâde), I/1-2, s. 206; İbn

KATÂDE b. İDRİS

Fehd, *Gāyetü'l-merâm*, I, 550-577; Dahlân, *Hu-lâsatü'l-keâm fî beyâni ümerâ'i'l-Beledi'l-harâm*, Kahire 1305, s. 22, 23, 24; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükەرreme Emirleri*, Ankara 1974, s. 70-71; Ârif Abdülganî, *Târîhu ümerâ'i Mekke-i Mükەرreme*, Dimaşk 1413/1992, s. 464-470; A. S. Wensinck, "Katâde", *IA*, VI, 418-419; a.mlf. - [S. Zakkar], "Katâda b. İdris", *El²* (İng.), IV, 748-749.

HAYRETTİN YÜCESOY

KATÂDE b. NU'MÂN

(قَتَادَةُ بْنُ النُّعْمَانِ)

Ebû Amr Katâde b. Nu'mân
b. Zeyd ez-Zaferî
(ö. 23/643)

Sahâbî.

579 yılı civarında Medine'de doğdu. Evs kabilesine mensup olup Ebû Saîd el-Hudrî'nin anne bir kardeşidir. Künyesinin Ebû Ömer, Ebû Osman ve Ebû Abdullah olduğu da zikredilmiştir. Annesi Enîse bint Kays b. Amr el-Hazreciyye sahâbîdir. Katâde b. Nu'mân hicret sırasında müs-lûman oldu. İkinci Akabe Biatı'nda bulunduğ u, Bedir, Uhud ve Hendek gazveleri başta olmak üzere Hz. Peygamber'in katıldığı bütün savaşlara iştirak ettiği belirtilmiştir. Katâde'nin karanlık ve fırtınalı bir gecede evi uzak olmasına rağmen yat-sı namazına gelmesi üzerine Resûl-i Ekrem'in ona bir hurma dalı verdiği, bu da-lın onun yolunu aydınlatdığı nakledilmek-teyse de (*Müsned*, III, 65) senedindeki isimlerden Fülejh b. Süleyman'ın hadis-leriyle ihticâc edilemeyeceğine dair Yah-yâ b. Maîn ve Ebû Dâvûd'un sözleri (Ze-hebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 365, 366), Ne-sâî'nin de aynı kişiyi "zayıf" olarak değ er-lendirmesi (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 304) dikkate alındığında bu rivayetin sahih olmadığı anlaşılmaktadır. Katâde b. Nu'mân, Mekke'nin fethi sırasında Benî Zafer'in sancağını taşımış, Hz. Ebû Bekir döneminde mürtedlere karşı yapılan sa-vaşlarda görev almış, Hz. Ömer zamanın-da Medine'de müşavere heyetinde bu-lunmuştur. Şam'ın fethine katılarak Hz. Ömer Dimaşk'a girdiğinde öncü kuvvet-ler arasında yer aldığı da rivayet edilme-ktedir. Medine'de vefat eden ve cenaze na-mazı Hz. Ömer tarafından kılınan Katâ-de'nin soyu, muhaddis ve ilk siyer-me-gâzî müelliflerinden Âsım b. Ömer b. Ka-tâde'nin (*DiA*, III, 479) vefatından sonra devam etmemiştir.

Katâde Hz. Peygamber'den yedi hadis rivayet etmiş, kendisinden oğlu Ömer,

Ebû Saîd el-Hudrî, Mahmûd b. Lebîd, Ubeyd b. Huneyn gibi şahsiyetler rivayet-te bulunmuştur. İyâz b. Serh ise ondan Ebû Saîd el-Hudrî vasıtasıyla hadis almış-tır. Velîd Abdülkerîm el-A'zamî, *Katâde b. Nu'mân el-Ensârî* (Bağdad 1979) adlı eserinde Katâde'nin hayatını incelemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, III, 65; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 308; Vâ-kdî, *el-Megâzî*, I, 50, 158, 224, 242, 334, 341, 405; II, 498, 516, 585, 800; III, 896, 1118; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 187; II, 190; III, 452-453; Fe-sevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 320; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 387, 516; IV, 241; İbn Hazm, *Cem-hera*, s. 343; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, I, 463-464; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, IV, 195-196; Ze-hebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, II, 331-333; a.mlf., *Mi-zânü'l-i'tidâl*, III, 365, 366; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 225-226; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 304, 320-321; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 225; M. Ze-ki Terzi, "Âsım b. Ömer b. Katâde", *DiA*, III, 479.

ALİ TOKSARI

KATALOG

Kütüphanelerde mevcut kitapların
adlarını alfabetik yahut tematik olarak
gösteren liste.

İslâm dünyasında kütüphaneler genel-likle vakıf yoluyla kurulduğu için çok defa vakfiyelere eklenen vakıf kitapların liste-leri ilk katalogları oluşturmaktaydı. Kitap ve müellif adından oluşan listeler (Eche, s. 316-317) kütüphanelerin kitap mevcu-dunu gösterdiğinden kütüphane sayım-larında da kullanılmakta, ancak daha son-raki sayımlarda ortaya çıkan yeni katalog-larla bu kütüphaneler için müstakil katalo-glolar da hazırlanabilmekteydi. Kaynak-larda Nizâmiyye, Mahmûdiyye, Beşîriyye, Müstansiriyye medreselerinde kurulan kütüphanelerle Sâhib b. Abbâd'ın Rey şehrinde ve Bîrûnî'nin Merv'deki camisin-de kurduğu kütüphanelere ait katalogla-rın bulunduğu da rivayetler mevcut-tur (M. Mâhir Hamâde, s. 155; Yahyâ Mah-mûd Sââtî, s. 154). Bunlardan günümüze ancak ikisi ulaşabilmiştir. İki, Eyyûbî hü-kümdarlarından el-Melikü'l-Eşref Mûsâ'n-ın (ö. 635/1237) Şam'daki türbesinde te-sis ettiği kütüphaneye ait olup katalogda eser ve müellif adı, eserlerin kütüphane-de mevcut diğer nüshaları, hangi hatla yazıldıkları ve cilt sayısı belirtilmiştir. Kayrevan Ulucamii Kütüphanesi'ne ait ikinci katalog 693 (1294) yılında kütüpha-nede mevcut eserlerin listesini vermekte-dir. Sanat değeri çok yüksek önemli sayı-da Kur'an-ı Kerîm nüshasının mevcut ol-

duğu bu koleksiyonun katalogunda nü-s-haların kâğıt cinsi, tezhibi, cildi, kullanı-lan malzeme ve kapaklarındaki süsleme-lerin türü, mürekkebin rengi gibi özellik-lerinin tesbitinde oldukça dikkatli davra-nılmıştır. Eserlerin değiştirilmesini önle-mek için alınan bu tedbirlerin İslâm kü-tüphanelerinde son dönemlere kadar de-vam ettiği görülmektedir.

Bunun yanında, çok zengin bir koleksi-yona sahip olan Beytülhikme Kütüphane-si ile Fâtımî Halifesi Azîz-Billâh'ın Kahi-re'de ve II. Hakem'in Endülüs'teki saray-larında kurdukları kütüphanelerin özel olarak hazırlanmış kataloglarının mevcut olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Azîz-Billâh'ın kütüphanesi için kırk oda tahsis edilmiş ve kitaplar konularına göre tasnif edilerek ayrı ayrı odalara yerleştirilmiş-ti. Her odanın kapısında o odada mevcut ki-tapların katalogu bulunmaktaydı. Büvey-hî Hükümdarı Adudüddavle'nin Şîraz'da tesis ettiği kütüphane ile Sâmânî Hüküm-darı Nûh b. Mansûr'un Buhara'daki kü-tüphanesi de bu sistemle kataloglanmış-tı. II. Hakem'in saray kütüphanesinde mevcut divanların katalogu her biri yirmi varaktan oluşan kırk dört cilt tutmak-taydı. Ortaçağ İslâm dünyası kütüpha-nelerinin katalogları, mevcut bazı örnek-lerden ve kaynakların rivayetlerinden anlaşıldığına göre ya alfabetik olarak ya da ilimlere göre tasnif edilip hazırlan-maktaydı.

Kuruluş dönemi Osmanlı kütüphan-e-lerinde de ilk katalogları vakfiyelere ekli kitap listeleri oluşturmaktaydı. Ancak II. Murad devrine kadar kurulduğu tesbit edilebilen birkaç kütüphanenin vakfiyesi bulunmadığından ilk kataloglar olarak ad-landırılacak bu kitap listeleri hakkında bilgi mevcut değildir. II. Murad'ın Edir-ne'de tesis ettiği dârülhadisin 838 (1435) tarihli vakfiyesinin sonunda ise bu kütüp-hanede bulunan kitapların bir listesi var-dır (TSMA, nr. D 7081). İlk bakışta bir sis-teme bağlı olmayarak kitap adlarının sı-ralanmasından meydana gelmiş gibi gö-rünen bu listenin verilen kitap adları in-celendiğinde kendine göre bir tasnifi bu-lunduğu anlaşılmaktadır. Listede kitap adları sayılırken önce tefsire dair eserler, ardından hadis kitapları verilmiştir. Kita-bın kaç ciltten meydana geldiği belirtil-miş, bazıları için "mükemmel" denilerek fizikî durumu tesbit edilmeye çalışılmış-tır.

Timurtaş Paşaoğlu Umur Bey'in Bur-sa'daki camisine vakfettiği kitapların ilk listesi, Umur Bey vakıflarına ait 843